

Η ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ, ΤΟΥ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΘΕΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

1. Ὁ Πλάτων εἶναι ὁ μέγας θεωρὸς τοῦ ὄντος καὶ ὁ διαλεκτικὸς ἀναζητητὴς τῆς ἀλήθειας του. Μὲ ἡνίοχο τῆς ψυχῆς του, τὸν λόγο, χάραξε σὰν ἓνα «φάρμακον λήθης» τὸ ἔργο του παραδίδοντάς το στὴ μορφὴ ἐκείνη, ποὺ ἔκρινε ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν πιὸ γνήσια καὶ ἀρχετυπικὴ, στὴ μορφὴ δηλαδὴ τοῦ λόγου, ποὺ ἂν καὶ γραπτὸς δὲν παύει νὰ εἶναι διάλογος. Καταθέτοντας ἔτσι τὰ διαλεκτικὰ του παραδείγματα εἶχε συνείδηση τῆς ἀντινομίας, ποὺ διέγραφε ὄχι μόνο τὸ νόημα καὶ τὰ ὅρια τοῦ γραπτοῦ του ὀρθώματος, ἀλλὰ καὶ τὶς σχέσεις του πρὸς τὶς ἄλλες δύο μορφές τοῦ λόγου, τὸν ἐνδιάθετο καὶ τὸν προφορικό. Ἐν τούτοις ἡ ἴδια ἡ αὐστηρὴ κριτικὴ τοποθέτηση τοῦ Πλάτωνος ἀπέναντι στὸν γραπτὸ λόγο, ποὺ ἄμεσα στρέφεται ἐνάντια στὸ ἴδιο του τὸ ἔργο, μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἐπανεξετάσουμε τὸ θέμα στὴ σχέση του μὲ τὶς ἄλλες δυὸ μορφές τοῦ λόγου μέσα στὰ πλαίσια τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῆς μίμησης καὶ τῆς παιδιᾶς, μὲ τὰ ὁποῖα ἐμπλέκεται ἡ σχέση αὐτή. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐλπίζουμε νὰ δοῦμε μὲ περισσότερη σαφήνεια τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης τοῦ λόγου ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὶς συγκρουόμενες ἢ διαλεκτικὰ ἀλληλοσυμπληρωνόμενες προοπτικὲς του, ποὺ δὲν εἶναι ἄσχετες μὲ ὁρισμένες ἀπόψεις τῆς νεώτερης ἐρμηνευτικῆς.

2. Στὸν πλατωνικὸ *Φαῖδρο* ὁ Σωκράτης συγκρίνοντας καὶ ἀντιπαράβαλλοντας τὴ ρητορικὴ πρὸς τὴ φιλοσοφία καταγίνεται μὲ τὸ μεγάλο θέμα τῆς τέχνης τοῦ λόγου καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ καθορίσει, *τί εἶναι λόγος στὴ γραπτὴ του μορφῇ*. (*Φαῖδρος*, 274 e). Ὁ Σωκράτης προσφεύγει σ' ἓνα αἰγυπτιακὸ μῦθο, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ὁ θεὸς Θεῦθ, ὁ δωρητὴς τῆς τέχνης τῶν γραμμάτων, ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ λόγος, ποὺ ἀποδίδεται μὲ γράμματα, ἔχει τὸ χάρισμα νὰ καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους πιὸ σοφοὺς καὶ στὸ μνημονικὸ πιὸ καλοὺς. Ὡστόσο ὁ βασιλιάς Θαμὸς, στὸν ὁποῖον ὁ θεὸς παρέδωσε τὴν τέχνη τῶν γραμμάτων, διαφωνεῖ μὲ τοὺς λόγους τοῦ θεοῦ λέγοντας:

«Τοῦτο γὰρ μαθόντων λήθην ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετησίᾳ, ἅτε διὰ πίστιν γραφῆς ἔξωθεν ὑπ' ἄλλοτρίων τύπων, οὐ ἐνδοθεν αὐτοὺς ὑφ' αὐτῶν ἀναμνησκομένους οὐκ οὐκ μνήμης, ἀλλ' ὑπομνήσεως φάρμακον εὖρες. Σοφίας δὲ τοῖς μαθηταῖς δόξαν οὐκ ἀλήθειαν πορίζεις·

πολυήκοοι γάρ σοι γενόμενοι ἄνευ διδαχῆς πολυγνώμονες εἶναι δοξάζουσιν, ἀγνώμονες ὡς ἐπὶ τὸ πλῆθος ὄντες καὶ χαλεποὶ συνεῖναι, δοξόσοφοι γεγονότες ἀντὶ σοφῶν» (*Φαῖδρος* 275 ab).

Καὶ ὁ Σωκράτης προσθέτει παρακάτω:

«Δεινὸν γάρ που, ὦ Φαῖδρε, τοῦτ' ἔχει γραφή καὶ ὡς ἀληθῶς ὅμοιον τῇ ζωγραφίᾳ. Καὶ γὰρ τὰ ἐκείνης ἔκγονα ἔστηκε μὲν ὡς ζῶντα, ἐὰν δ' ἀνέρη τι, σεμνῶς πάνυ σιγᾷ. Ταῦτό δὲ καὶ οἱ λόγοι· δόξαις μὲν ἂν ὥς τι φρονοῦντας αὐτοὺς λέγειν, ἐὰν δέ τι ἔρη τῶν λεγομένων βουλόμενος μαθεῖν, ἔν τι σημαίνει μόνον ταῦτόν αἰεῖ. Ὅταν δὲ ἅπαξ γραφῇ, κυλινδεῖται μὲν πανταχοῦ πᾶς λόγος ὁμοίως παρὰ τοῖς ἐπαίουσιν, ὡς δ' αὐτως παρ' οἷς οὐδὲν προσήκει, καὶ οὐκ ἐπίσταται λέγειν οἷς δεῖ καὶ μὴ. Πλημμελούμενος δὲ καὶ οὐκ ἐν δίκῃ λοιδορηθεὶς τοῦ πατρὸς αἰεῖ δεῖται βοηθοῦ· αὐτὸς γὰρ οὔτ' ἀμύνεσθαι οὔτε βοηθῆσαι δυνατὸς ἑαυτῷ» (*Φαῖδρος* 275 de).

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ κείμενα αὐτὰ ὁ Πλάτων μᾶς δίνει τὰ ἀκόλουθα ἀρνητικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου: Ὁ γραπτὸς λόγος εἶναι

α) Ἕνας λόγος ἀλλοτριωμένος, δεσμευμένος μέσα σὲ σημεία, ποὺ δὲν προέρχονται μέσ' ἀπὸ τὴν ψυχὴ ἀλλὰ ἀπ' ἔξω. Ἡ ἐξωτερικέυση αὐτὴ τὸν ἀπομακρύνει καὶ τὸν ἀποξενώνει ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ του φύση καὶ ἀντὶ νὰ λειτουργεῖ σὰν ἐγρηγορούσα μνήμη γίνεται μέσο γιὰ ὑπόμνηση.

β) Παρέχει σ' αὐτοὺς ποὺ τὸν μαθαίνουν μιὰ δόκησι σοφίας, μιὰ ἐξάρτηση δηλ. ἀπὸ πολλὰς γνώμες, μιὰ πολυμαθεία¹, χωρὶς πρόσβαση πρὸς τὴν ἀλήθεια.

γ) Παύει νὰ εἶναι διαλογικὸς, ζωντανὸς λόγος καὶ μετατρέπεται σ' ἓνα μονολογικόν, ἀπρόσωπο καὶ στατικὸν λόγον, ἀφοῦ δὲν κινεῖται ἀπὸ τὸν ἓνα συνομιλητὴ πρὸς τὸν ἄλλο, δὲν ἀπευθύνεται προσωπικὰ σὲ κανένα καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται οὔτε ἐξηγεῖ, ὅταν τὸν ρωτᾷς, τί θέλει νὰ πεῖ, ἀλλὰ ἀπαντᾷ μὲ τὴν σιωπὴ του².

δ) Ἐπικοινωνώντας μαζί του σκοντάφτουμε κατὰ παράδοξο τρόπο πάνω στὶς δυσχέρειες μιᾶς ἐπικοινωνίας, ἀφοῦ ὁ λόγος αὐτὸς ὑπόκειται διαρκῶς στὴν παρεξήγησι, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀδυνατεῖ νὰ σωθεῖ μὴ μπορώντας νὰ βοηθήσει τὸν ἑαυτό του.

Ἐκθέτοντας τὰ γνωρίσματα αὐτὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου ὁ Πλάτων ἤδη ἐμφανίζει τὸν λόγο ὑπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴ του σκοπιά. Γιατί, ὅπως μᾶς λέει, ὁ ἀναγνώστης-ἐρμηνευτὴς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀναμετρηθεῖ μὲ τὴν ἀλλοτριώνουσα ἀπόστασι, ποὺ γεννᾷ ἢ σημειωτικὴν γραφὴν. Ἡ καθήλωσι καὶ ἡ στατικότητα τοῦ γραπτοῦ λόγου ἐμπλέκει τὸν ἀναγνώστη μέσα στὸ

1. Πρὸβλ. D. K. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, ἀπ. 40 «Πολυμαθὴς νόον ἔχειν οὐ διδάσκει...»

2. Πρὸβλ. ΠΛΑΤΩΝ, *Πρωταγόρας* 239 a «ὥσπερ διδλία οὐδὲν ἔχουσιν οὔτε ἀποκρίνεσθαι οὔτε αὐτοὶ ἐρέσθαι...»

Η ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ, ΤΟΥ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΘΕΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

παιγνίδι τῆς φαινομενικότητας τοῦ λόγου, ποὺ γίνεται ἔτσι ἀναπόδραστη. Τίθεται κατὰ τρόπο σαφὴ ἢ δυσχέρεια τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸ κείμενο καὶ ὁ κίνδυνος τῆς παρερμηνείας ἢ τῆς ἐρμηνευτικῆς αὐθαιρεσίας.

3. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν γραπτὸ λόγο ὁ Σωκράτης ἐξαίρει ἐν συνεχείᾳ (Φαῖδρος 276-277 a) τὸν προφορικὸ λόγο, ποὺ ὀνομάζει «ἀδελφὸν γνήσιο τοῦ γραπτοῦ, καλύτερον ἅπ' αὐτὸν καὶ δυνατώτερο ἅπὸ τῆ φύσης του. Ὁ προφορικὸς λόγος δὲν γράφεται μὲ σημεῖα ἀλλὰ γράφεται ἅπ' εὐθείας μέσα στὴν ψυχὴ.

Σ. «Ὅς μετ' ἐπιστήμης γράφεται ἐν τῇ τοῦ μανθάνοντος ψυχῇ, δυνατὸς μὲν ἀμῦναι ἑαυτῷ, ἐπιστήμων δὲ λέγειν καὶ σιγᾶν πρὸς οὓς δεῖ.

Φ. «Τὸν τοῦ εἰδότος λόγον λέγεις ζῶντα καὶ ἔμψυχον, οὐ ὁ γεγραμμένος εἰδῶλον ἂν τι λέγοιτο δικαίως» (276 a).

Καὶ προσθέτει παρακάτω ὁ Σωκράτης:

«Ἔστι γάρ, ὦ φίλε Φαῖδρε, οὕτω. Πολὺ δ' οἶμαι καλλίων σπουδὴ περὶ αὐτὰ γίνεται, ὅταν τις τῇ διαλεκτικῇ τέχνῃ χρώμενος, λαβὼν ψυχὴν προσήκουσαν, φυτεύῃ τε καὶ σπείρῃ μετ' ἐπιστήμης λόγους, οἱ ἑαυτοῖς τῷ τε φυτεύσαντι βοηθεῖν ἱκανοὶ καὶ οὐχὶ ἄκαρποι, ἄλλ' ἔχοντες σπέρμα, ὅθεν ἄλλοι ἐν ἄλλοις ἤθεσι φυόμενοι τοῦτ' αἰεὶ ἀθάνατον παρέχουν ἱκανοί, καὶ τὸν ἔχοντα εὐδαιμονεῖν ποιοῦντες, εἰς ὅσον ἀνθρώπῳ δυνατὸν μάλιστα» (Φαῖδρος 276 e-277 a)³.

Ὁ Πλάτων διαγράφει ἐδῶ τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ προφορικοῦ λόγου σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν γραπτὸ ἐξαίροντας τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικά του. Ὁ προφορικὸς λόγος εἶναι:

α) Ἕνας γνήσιος, ἀρχέτυπος λόγος, ἐνῶ ὁ γραπτὸς ἀποτελεῖ ἓνα ἀπλὸ ὁμοίωμα ἢ εἰδῶλό του.

β) Δὲν εἶναι ἓνας σημειωτικὸς λόγος, ἀλλὰ ζωντανὸς καὶ ἔμψυχος, ἀφοῦ γράφεται μέσα στὴν ἴδια τὴν ψυχὴ αὐτοῦ ποὺ μαθαίνει.

γ) Δὲν εἶναι στατικὸς ἀλλὰ δυναμικὸς-διαλογικὸς, γιατίι μπορεῖ νὰ ἐρωτᾷ καὶ νὰ ἀπαντᾷ, νὰ αὐτοαναπτύσσεται καὶ νὰ ἀμύνεται αὐξάνοντας καὶ συμπληρώνοντας τὸν ἑαυτό του.

δ) Γνωρίζει σὲ ποιоὺς νὰ ἀπευθύνεται καὶ πότε νὰ σιωπᾷ. Ἔχει δηλ. ἓνα χαρακτήρα προσωπικό, ποὺ τὸν θεμελιώνει στὴ γνώση τῶν συνομιλητῶν του καὶ στὴ γνώση τῶν ὀρίων του.

ε) Ὡς διάλογος μεταφυτεύεται ἀπὸ τὴ μιὰ ψυχὴ στὴν ἄλλη καὶ διαθέτει μιὰ καρποφόρα, ἀναγεννητικὴ δύναμη, ποὺ τοῦ χαρίζει ἓνα βαθμὸ ἀθανασίας.

Θὰ ἦταν ὥστόσο ἐλλιπὴς ἡ εἰκόνα τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἂν δὲν

3. Πρὸβλ. ΠΛΑΤΩΝ, Συμπόσιον 208 e κ.έ.

προσθέταμε, ὅτι ὁ λόγος αὐτὸς πρέπει νὰ ἀσκεῖται κατὰ τρόπο διαλεκτικό, μὲ τὴ χρήση δηλ. τῆς διαλεκτικῆς τέχνης, ποὺ θεμελιώνει τὴ γνώση. Τί εἶναι διαλεκτική, μᾶς ἐξήγησε ὁ Σωκράτης προηγουμένως:

Εἶναι ἡ τέχνη νὰ μπορεῖς νὰ συνορᾷς τὰ ἐδῶ κι ἐκεῖ σκόρπια σὲ μιὰν ἰδέα καὶ νὰ κατατέμνεις ἀφ' ἑτέρου σὲ εἶδη τὰ πράγματα κατὰ τὶς ἀρθρώσεις των ὅπως εἶναι θαλμένα ἀπὸ τὴ φύση τους. «Εἰς μιὰν ἰδέαν συνορῶντα ἄγειν τὰ πολλαχῇ διεσπαρμένα...» καὶ «τὸ πάλιν κατ' εἶδη δύνασθαι τέμνειν κατ' ἄρθρα, ἧ πέφυκεν...» (Φαῖδρος 265 e).

Ὁ γνήσιος προφορικός λόγος λοιπὸν δὲν εἶναι ἓνας ὁποιοσδήποτε διάλογος, ποὺ μπορεῖ νὰ ξεπέσει σὲ μιὰ φλυαρία ἢ σὲ μιὰν ἐριστικήν ἀντιλογία. Εἶναι διάλογος, ποὺ θεμελιώνεται στὴ συνόραση τῶν ὄντων καὶ στὴ διαιρετική διάκρισή τους σὲ μέρη καὶ ὡς τέτοιος εἶναι ἓνας λόγος ἐκκαλυπτικός τοῦ ὄντος, ἔχει ἓνα θάθρο ὄντολογικό. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἓνας διάλογος ἀνάμεσα σὲ ψυχές, χρειάζεται παράλληλα γνώση τῶν ψυχῶν, πρὸς τὶς ὁποῖες ἀπευθύνεται, εἶναι μέσ' ἀπὸ τὴν ὄντολογική του ρίζα καὶ ἓνας λόγος ἀνθρωπογνωστικός⁴.

Ἔχουμε λοιπὸν μιὰ συνάλληλη σχέση⁵ ἀνάμεσα στὸν ζωντανό, ἐμψυχο λόγο καὶ τὴ συνορατική του ἀναφορὰ στὰ ὄντα ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν ψυχὴ ποὺ γεννᾷ καὶ δέχεται τὸν λόγο ἀφ' ἑτέρου. Ὁ προφορικός λόγος δὲν εἶναι ἓνα ἀφηρημένο, ἀπρόσωπο σύστημα ἀπὸ νοήματα ἀλλὰ λόγος, ποὺ ἀντλεῖ τὸ νόημα καὶ τὴ δύναμή του ἀπὸ τὴ σωστὴ ἀναφορὰ του στὸ πρόσωπο, ποὺ τὸν γεννᾷ, καὶ στὸ πρόσωπο, πρὸς τὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται. Ἀποκτᾷ ἔτσι μιὰ ποικίλη μορφολογία καὶ κλιμάκωση, μιὰν ἰδιαιτερότητα παρουσίας ἀνάλογη μὲ τὴν τυπολογία τῶν προσώπων, ποὺ τὸν πραγματώνουν.

Ὁ προφορικός λόγος στὸν Πλάτωνα ἔχει ἓνα χαρακτήρα ἐρμηνευτικὰ ἀνασκοπικό, γιατί κατὰ τὸν διάλογο ἐμπλεκόμαστε στὸ παιγνίδι τῆς ἐρωταπόκρισης, δηλαδή τῆς ἀμοιβαίας ἐρμηνευτικῆς τοῦ λόγου, ποὺ διαμείδεται μεταξὺ τῶν ὁμιλητῶν⁶. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ διάλογος ἔχει τὴ δύναμη τῆς αὐτοανάπτυξης καὶ τῆς δημιουργικῆς ἀναγέννησης, γιατί κινεῖται

4. Ὁ Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ («Ὁ γραπτὸς λόγος κατὰ Πλάτωνα» σ. 62, *Μελετήματα Φιλοσοφίας* Ἀθῆναι 1982) ὀρθὰ ἀναφέρεται στὸν ἀνθρωποκεντρικὸ χαρακτήρα τῆς ἀξιολογίας, ὅπου βασίζεται κατὰ Πλάτωνα ἡ κατάφαση τοῦ προφορικοῦ λόγου. Βλ. ἐπίσης σελ. 64.

5. Βλ. Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Πλάτωνος Φαῖδρος, εἰσαγωγή, ἀρχαῖο καὶ νέο κείμενο μὲ σχόλια*. Ἀθήνα 1948, σ. 266 καὶ σσ. 273-288.

6. F. DE SAUSSURE, *Cours de linguistique générale*, Hachette, Paris, 1979, σσ. 17-21. Θὰ μπορούσαμε, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, νὰ παραλληλήσουμε τὸν πλατωνικὸ προφορικὸ λόγο μὲ αὐτό, ποὺ ὁ DE SAUSSURE ὀνομάζει *parole*, τὴ ζωντανὴ πράξη ὁμιλίας, ποὺ ἔχει χαρακτήρα προσωπικὸ καὶ ἀνανεωτικὸ-δημιουργικὸ σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ *langue*.

Η ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ, ΤΟΥ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΘΕΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

υπερβαίνοντας τὸν ἑαυτό του, παραφράζοντάς τον, τροποποιώντας τον, ἀνακαλύπτοντας νέες σχέσεις σὲ μιὰ διαρκὴ ἐρμηνευτικὴ αὐθυπέρβαση τοῦ λόγου πρὸς ἓνα κοινὸ νόημα, πὺν ἀμοιβαῖα ἀναζητᾶ χωρὶς νὰ τὸ ἐξαντλεῖ.

4. Ὁ Πλάτων διακρίνοντας τὸν γραπτὸ λόγο ἀπὸ τὸν προφορικὸ ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν ἐνδότερη ὑφὴ τοῦ προφορικοῦ, πὺν βρίσκεται στὸν ἐνδιάθετο λόγο.

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὴ σημασία τοῦ ἐνδιάθετου λόγου, θὰ πρέπει νὰ φτάσουμε στὰ ὅρια ἐκεῖνα, πὺν δὲν ἐπιτρέπουν πιά τὴν μετατροπὴ του σὲ γραπτὸ λόγο ἔστω καὶ ὑπὸ μορφὴ παιγνιδιοῦ. Τὰ ὅρια αὐτὰ μᾶς τὰ δίνει ὁ Πλάτων στὴν *Ἐβδόμη ἐπιστολὴ του* (341 ce) λέγοντας, ὅτι γιὰ ὅσα πράγματα σπουδάζει «περὶ ὧν ἐγὼ σπουδάζω» δὲν ὑπάρχει σύγγραμμα κανένα οὔτε ποτὲ θὰ ὑπάρξει, γιὰτὶ δὲν εἶναι αὐτὸ θέμα ρητό, ὅπως τὰ θέματα ἄλλων ἐπιστημῶν, «ἀλλ' ἐκ πολλῆς συνουσίας γιγνομένης περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καὶ τοῦ συζῆν ἐξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος ἐξαφθὲν φῶς, ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει», δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πολλὴ ἐπικοινωνία μὲ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα καὶ τὴ συνάφεια μαζί του ξαφνικὰ σὰν ἀπὸ σπῖθα πὺν ἀναπηδᾷ ἀπ' τὴ φωτιά, ἀνάβει ἓνα φῶς πὺν γεννιέται μέσα στὴν ψυχὴ καὶ ἀπὸ μόνου του τρέφει τὸν ἑαυτό του.

Ἔχουμε λοιπὸν ἐδῶ τὸ «μὴ ρητόν», πὺν ἔρχεται νὰ ὀριοθετήσῃ τὸ ρητὸ καὶ τὸ γραπτὸ. Τὸ ρητὸ τὸ ὀριοθετεῖ, ἐφ' ὅσον «τὸ πρᾶγμα αὐτό», ἡ οὐσία τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, δὲν εἶναι ρητό. Καὶ τὸ γραπτὸ, γιὰτὶ κάτι πὺν δὲν εἶναι ρητό, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ γραπτὸ. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ τοῦ ἄρρητου εἶναι τὸ φῶς, ἡ φανερωτικὴ δύναμη, ἡ ξαφνικὴ γέννηση καὶ ἡ αὐτοσυντήρηση καὶ αὔξηση μέσα στὴν ψυχὴ. Τὰ γνωρίσματα αὐτὰ προσεγγίζουν ἐκεῖνα, πὺν χαρακτηρίζουν τὸν ζωντανὸν λόγο τῆς διαλεκτικῆς, πὺν σὰν σπέρμα φύεται μέσα στὶς ψυχὲς κι αὐξάνει. Ἡ διαλεκτικὴ, ὁ ζωντανὸς διάλογος, εἶναι ὁ χῶρος τῆς σπορᾶς, τῆς καρποφορίας καὶ τῆς μεταφύτευσης τοῦ λόγου. Ἐδῶ ὁ Πλάτων δὲν ἀναφέρεται ὅμως στὴ διαλεκτικὴ ἀλλὰ στὴ μακρὰ συνάφεια καὶ συμβίωση. Ἔχουμε δηλαδὴ ἓνα χῶρο περισσότερο προσωπικὸ, πὺν διανοίγεται μέσα στὸν σιωπηρὸν διάλογο τῆς ψυχῆς μὲ τὸν ἑαυτό της παρὰ μέσα στὴν κίνησι τοῦ λόγου ἀπὸ τὸ ἓνα πρόσωπο στὸ ἄλλο, πὺν εἶναι ὁ χῶρος τῆς διαλεκτικῆς⁷.

Μέσα λοιπὸν στὸν χῶρο τοῦ ἐνδιάθετου λόγου, πὺν προσεγγίζει τὸ ἄρρητο, οἶκεῖ ὁ φωτισμὸς τοῦ νοῦ, πὺν δὲν μπορεῖ νὰ περάσῃ στὸν χῶρο

7. Γιὰ τὴ σχέση ἐνδιάθετου καὶ προφορικοῦ λόγου χαρακτηριστικὰ εἶναι ἐπίσης ὅσα γράφει ὁ ΠΛΑΤΩΝ στὸν *Θεαίτητο*. Ὁ προφορικὸς λόγος, λέει, ἀποτυπώνει διὰ τῆς φωνῆς σὰν μέσα σὲ καθρέφτη ἢ σὲ νερό, αὐτὸ πὺν στοχάζεται ἡ ψυχὴ. Εἶναι σὰν εἶδωλο τοῦ στοχασμοῦ μέσα στὴ φωνή: «Διανοίας ἐν τῇ φωνῇ ὥσπερ εἶδωλον» (*Θεαίτητος* 208 c).

τοῦ γραπτοῦ (*Φαῖδρος* 344 cd) χωρὶς νὰ χάσει τὸ μέγεθος τῆς σπουδαιότη-
τάς του καὶ νὰ ἐκτεθεῖ στὸν φθόνο καὶ τὴν ἀμφιβολία τῶν ἀναγνωστῶν.

Τὸ πλατωνικὸ ἄρρητο, ποὺ ἐγγίζει ὁ ἐνδιάθετος λόγος, σημαίνει ἐρμηνευτικὰ τὸ ὅριο τοῦ λόγου, ἀφοῦ τὸ νοητὸ τοῦ λόγου ἀναδύεται μέσ' ἀπὸ τὸ μὴ νοητό, ἢ τὸ ὑπερνοητό, ποὺ τὸ περιβάλλει. Ἡ κορυφαία αἰχμὴ τοῦ λόγου ἐξέχει ἔτσι σὰν αἶνιγμα μέσα στὸ ἄρρητο, ποὺ στὸν Πλάτωνα ὁμως δὲν εἶναι τὸ ἀ-νόητο κενὸ ἀλλὰ τὸ ὑπερπλημμυρίζον μὲ φωτισμὸ ὑπερνοητό. Καὶ εἶναι μέσ' ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία μὲ αὐτὸ τὸ πλεοναστικὸ φῶς, τὸ ὁποῖο αὐξάνει μέσα στὴν ψυχὴ, ποὺ ὁ λόγος ἐπανασυμφράζεται διαρκῶς ἀνοίγοντας νέους κάθε φορὰ διαλεκτικoὺς δρόμους, ἐπανερμηνεύοντας διαρκῶς ὅ,τι παραμένει τελικὰ ἀνερμηνευτο.

5. Ἔχουμε λοιπόν, ἀπ' ὅσα εἶδαμε, μιὰ κλίμακα, ποὺ διαβαθμίζει τὸν λόγο. Ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ἐνδιάθετο λόγο τῆς ψυχῆς, ποὺ οἰκεῖ βαθιὰ μέσα της, μεταβαίνουμε στὸν ζωντανὸ προφορικὸ λόγο καὶ τέλος φτάνουμε στὴ σημειωτική του ἐξωτερίκευση, τὸν γραπτὸ λόγο. Ἄν θεωρήσουμε τὸν προφορικὸ σὰν εἶδωλο τοῦ ἐνδιάθετου, ὅπως ὑπονοεῖται στὸν *Θεαίτητο*, τότε ὁ γραπτὸς λόγος σὰν εἶδωλο τοῦ προφορικοῦ ἐκπίπτει σὲ ἓνα εἶδωλο εἰδώλου καὶ παραμένει ὁ χῶρος, ὅπου ἐκτίθενται τὰ λιγότερο σπουδαῖα.

Ἐν τούτοις τόσο στὸν *Φαῖδρο* ὅσο καὶ στὴν *Ἑβδόμη ἐπιστολῇ* ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ ἀναγνωρίζει στὸν γραπτὸ λόγο μιὰ ἰδιαίτερη θέση χαρακτηρίζοντάς τον σὰν ἓνα πανέμορφο παιγνίδι (*Φαῖδρος* 276 de) ἢ σὰν τὸν πιὸ ὁμορφο τόπο ὅπου κατατίθενται οἱ λόγοι (*Ἑβδόμη ἐπιστολῇ* 344 c d). Ἔτσι μιλά ὁ Σωκράτης στὸν *Φαῖδρο*:

«Ἀλλὰ τοὺς μὲν ἐν γράμμασι κήπους, ὡς ἔοικε, παιδιᾶς χάριν σπερεῖ τε καὶ γράψει, ὅταν γράφῃ ἑαυτῷ ὑπομνήματα θησαυριζόμενος, εἰς τὸ τῆς λήθης γῆρας ἐὰν ἴκηται, καὶ παντὶ τῷ ταῦτόν ἴχνος μετιόντι...». Καὶ ὁ *Φαῖδρος* ἀπαντᾷ: «Παγκάλῃν λέγεις παρὰ φαύλην παιδιάν, ὦ Σώκρατες, τοῦ ἐν λόγοις δυναμένου παίζειν, δικαιοσύνης τε καὶ ἄλλων, ὧν λέγεις περὶ μυθολογοῦντα». Ἐνα πανέμορφο παιγνίδι εἶναι λοιπόν ὁ γραπτὸς λόγος, ποὺ γίνεται γιὰ ὑπόμνηση, ὅταν παίζοντας μὲ τοὺς λόγους καὶ μυθολογώντας γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα θέματα τῆς ζωῆς σπέρνει κανεῖς κήπους ἀπὸ γράμματα.

Καὶ στὴν *Ἑβδόμη ἐπιστολῇ* τοῦ ὁ Πλάτων ἀναφέρει, ὅτι σὲ γραπτὸ λόγο δὲν μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν τὰ πιὸ σοβαρὰ πράγματα ἐνὸς σοβαροῦ (σπουδαίου) ἀνθρώπου, κι ἂν ἀκόμα αὐτὰ «κεῖται... ἐν χώρᾳ τῇ καλλίστῃ τῶν τούτου», στὸν πιὸ ὁμορφο τόπο μέσα στὰ ἔργα του. Ἡ συμμετοχὴ αὐτὴ τοῦ γραπτοῦ λόγου, παρὰ τὴν ἀνεπάρκειά του, στὸν ὕψιστο βαθμὸ κάλλους, ποὺ μπορεῖ νὰ κατορθώσει ἡ πλατωνικὴ τέχνη, ὑποδηλώνει μιὰν ἀναμφισβήτητη ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τοῦ λόγου αὐτοῦ.

Πῶς συμβιδάζεται ὁμως ἡ ἀποψη αὐτὴ μὲ τὸν ἀρνητικὸ χαρακτηρισμὸ

τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὅπως τὸν εἶδαμε νὰ ἐκτίθεται στὸν *Φαῖδρο*, ὡς ἓνα λόγο ἀλλοτριωμένο, στατικό καὶ ἀπρόσωπο, ἐμπλεγμένο μέσα στὴ δόκησι καὶ ὄχι τὴν ἀλήθεια, ὑποκείμενο διαρκῶς στὴν παρερμηνεία; Ὑπάρχει μήπως μιὰ σύγκρουση, μιὰ ἀντινομία μέσα στὴ συνείδηση τοῦ φιλοσόφου ἀνάμεσα στὴν ἀρνητικὴ ἐκτίμηση τοῦ γραπτοῦ λόγου ὡς ἐκφραστικοῦ μέσου καὶ στὴν ἀναγνώριση τῆς ὑπεροχῆς, ποὺ ἔχει τὸ ἔργο του, ποὺ ἔμμεσα ὁ ἴδιος ὑπαινίττεται; Κι ἂν ὑπάρχει μὲ ποιοὺ τρόπο τὴν ἀντιμετωπίζει ὁ Πλάτων;⁸

Γιὰ νὰ δώσουμε μιὰν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ προσεγγίσουμε τὸ νόημα, ποὺ ἔχει στὸν Πλάτωνα ὁ ὅρος «μίμησις», ἐφ' ὅσον ὁ γραπτὸς λόγος εἶναι μίμησις, ὁμοίωμα ἢ εἶδωλο τοῦ προφορικοῦ, καὶ τὸ νόημα ποὺ ἔχει ὁ ὅρος «παιδιά», ἀφοῦ ὁ γραπτὸς λόγος χαρακτηρίζεται ὡς παιδιά, ὡς ἓνα παιγνίδι μὲ τοὺς λόγους.

6. Στὸ δέκατο βιβλίο τῆς *Πολιτείας* ὁ Πλάτων προβαίνει σὲ μιὰν ἀνάλυση αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζει *μίμησις*, σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν τέχνη, μέσα στὴν ἔννοια τῆς ὁποίας περιλαμβάνει τόσο τὶς εἰκαστικὲς τέχνες ὅσο καὶ τὴν ποίηση. Ἡ ζωγραφικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ ποιητικὴ μίμησις, λέει, δὲν ἀπεικονίζουν τὰ ὄντα ἀλλὰ τὰ εἶδωλα τῶν ὄντων. Ἔτσι, π.χ. στὴν περίπτωση τῆς κλίνης. Τὸ εἶδος τῆς κλίνης, τὸ ὃν δηλαδή, τὸ «φυτουργεῖ» ὁ ἴδιος ὁ θεός. Τὴν συγκεκριμένη κλίνη τὴν κατασκευάζει ὁ δημιουργὸς-τεχνίτης ἔχοντας ὑπ' ὄψη τοῦ τὴν ἀλήθες· -ιδέα, τὸ δὲ εἰκαστικὸ εἶδωλο τῆς κλίνης ὁ ζωγράφος. Ἔτσι ὁ ζωγράφος-ποιητὴς δὲν μιμεῖται τὴν ἀλήθεια ἀλλὰ τὰ φαινόμενα. Ὁ μιμητὴς-ποιητὴς εἶναι λοιπὸν «τρίτος ἀπ' ἀληθείας» (*Πολιτεία* 597 e) εἶναι ἓνας δημιουργὸς ὄχι εἰδώλων τῆς ιδέας ἀλλὰ εἰδώλων τῶν εἰδώλων καὶ ἡ μίμησή του εἶναι κάποιο παιγνίδι (παιδιά) κι ὄχι σοβαρὴ ἐργασία (σπουδή). Τὸ ἴδιο καὶ στὸν *Φαῖδρο* (276 de). Ἄν λοιπὸν ὁ γραπτὸς λόγος εἶναι μιὰ τέτοια μίμησις-παιδιά, πρέπει μήπως νὰ ἐνταχθεῖ σ' αὐτὴ τὴν τόσο ἀφισταμένη ἀπὸ τὸ ἀληθινὸ ὃν τέχνη, ποὺ καταντᾷ μιὰ τέχνη ἀπάτης; (602 d).

Χωρὶς ἀμφιβολία ὁ Πλάτων τὴν «ἐκπεσμένη» κατὰ τὴν ἀποψή του γικὴ ποίηση τῆς ἐποχῆς τοῦ τὴν καταδικάζει, μὴ ἐξαιρώντας ἀπ' αὐτὴν καὶ τὸν ἀρχηγό της τὸν Ὅμηρο, ὡς μιὰ γοητεία, ποὺ ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ἀλήθεια καὶ καλλιιεργεῖ τὰ πάθη (*Πολιτεία*, 598 e-606 d). Καὶ ἡ ποίηση αὐτὴ εἶναι ἐκφρασιμὴ σὲ γραπτὸ λόγο. Τὴν ἴδια κριτικὴ ἐνάντια στὴν ποιητικὴ τέχνη ἀσκεῖ καὶ στὸ Γ' καὶ Δ' βιβλίο τῆς *Πολιτείας* (377 b-403 c), ἀποπέμποντας ἀπὸ τὴν πολιτεία ὅλους ὅσους ὑπηρετοῦν τὴν ποίηση μὲ τὸ πνεῦμα ποὺ περιγράφει. Ἐν τούτοις ὁ Πλάτων μὲ βαθειὰ συνείδηση τῆς

8. Ὁ P. M. SCHUHL, *Platon et l'art de son temps*, Paris 1933, σ. 61, ἐρμηνεύει τὴν ἀντινομίαν αὐτὴ ὡς μιὰ στάση θεμελιώδους εἰρωνείας στὸν Πλάτωνα.

άντινομικῆς ἀντιδικίας ποίησης καὶ φιλοσοφίας (607 b) διατηρεῖ τὴν πίστη του στὴν τέχνη καὶ ἰδιαίτερα στὴν ποίηση ὅχι ὅμως ὑπὸ τὴν παραδεδομένη της μορφή. Ἡ ἀληθινὴ ποίηση σὰν μίμηση πρέπει νὰ μιμεῖται ἓνα πιὸ αὐστηρὸ ἦθος (398 ab) καὶ ὁ «ἀγαθὸς» ποιητὴς πρέπει νὰ γνωρίζει αὐτά, τὰ ὅποια «ποιεῖ» καὶ νὰ «ποιεῖ» γνωρίζοντας, ἀλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργεῖ (598 e). Τὴν ποίηση σὰν μίμηση ἐνὸς «ἀρίστου καὶ καλλίστου βίου» (ποῖα ἄλλη παρὰ αὐτὴ τοῦ Σωκράτη) φαίνεται νὰ ὑπαινίττεται καὶ στὸ πέμπτο βιβλίον τῆς *Πολιτείας* μιλώντας γιὰ τὸ «παράδειγμα» δηλ. τὸ ἰδανικὸ πρότυπο τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ δικαίου ἀνδρός, ποὺ ἀναζητεῖ, καὶ μὲ τὸ ὅποιο θὰ μπορούσε νὰ μοιάσει ἓνας πανέμορφος ἄνθρωπος, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ ἀποδείξει, ὅτι ἓνας τέτοιος ἄνθρωπος εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξει (472 d)⁹.

Ἔχουμε λοιπὸν ἐδῶ μιὰ τέχνη, ποὺ ἀπευθύνεται στὸ ἰδανικὸ πρότυπο, τὸ ὅποιο δὲν βρίσκεται μέσα στὰ αἰσθητὰ εἶδωλα. Μιὰ τέχνη, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ μιμηθεῖ ὅχι τὶς βίαιες πράξεις καὶ τὴν ταραχὴ τῶν παθῶν, οἱ ὅποιες γεμίζουν τὴν ψυχὴ, ἀλλὰ «τὸ φρόνιμον καὶ ἡσύχιον ἦθος, παραπλήσιον ὃν ἀεὶ αὐτὸ αὐτῷ» (604 e). Αὐτὴ ἡ ποίηση, ποὺ εἶναι ἀφιερωμένη σὲ ὕμνους θεῶν καὶ ἐγκώμια γιὰ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρες (607 a), γίνεται δεκτὴ στὴν πλατωνικὴ *Πολιτεία*.

Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ συμπεράνουμε εὐλόγα, ὅτι ὁ Πλάτων μιλώντας γιὰ τὴν ἀληθινὴ ποίηση ὑπαινίττεται ἑμμεσα καὶ τὴ δική του τέχνη.

Εἶναι κι αὐτὸς ἓνας ἀληθινὸς ποιητὴς, μιμητὴς τοῦ πιὸ ὁμορφου καὶ ἀρίστου βίου, τοῦ βίου τοῦ Σωκράτη, ποὺ εἶναι πρωταγωνιστὴς στοὺς διαλόγους τοῦ δράματός του, μέσα στὸ ὅποιο βρίσκει ἑκφραση ἡ τέχνη τοῦ γραπτοῦ λόγου τοῦ φιλοσόφου-ποιητῆ. Μέσα στὴν πλατωνικὴ θεωρία τῆς ποιητικῆς τέχνης σὰν μίμησης θὰ πρέπει νὰ ἔχει θέση ὅχι μόνον ἡ μίμηση τῶν εἰδώλων, οὔτε μόνον ἡ μίμηση τῶν «φαντασμάτων ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ μίμηση τῆς οὐσίας, ἡ ἐκκαλυπτικὴ μίμηση τῆς ἀλήθειας. Γι' αὐτὸ καὶ στὸ *Συμπόσιο* ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία χαρακτηρίζεται σὰν «τόκος ἐν τῷ καλῷ» (206 b) καὶ στὸν *Σοφιστὴ* τὸ παιγνίδι τῆς τέχνης ἀποτελεῖ τὸ τεχνικότερο καὶ τὸ πιὸ χαριτωμένο εἶδος παιγνιδιοῦ τοῦ ἀνθρώπου (*Σοφιστῆς* 234 b «παιδιᾶς δὲ ἔχεις ἢ τι τεχνικώτερον καὶ χαριέστερον εἶδος ἢ τὸ μιμητικόν;»).

Ὁ Πλάτων ζεῖ τὴν ἀντινομία τοῦ χωρισμοῦ τοῦ φαινομένου ἀπὸ τὴν

9. Βλ. Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, *Ὁ Πλάτων καὶ ἡ τέχνη*, Ἀθήνα 1984², σσ. 63 κ.έ. Πάνω στὸ ἴδιο θέμα τῆς πλατωνικῆς ἐρμηνείας τῆς τέχνης σὰν μίμησης βλ. ἐπίσης Ε. CASSIRER, «Eidos und Eidolon», *Vortr. Bibl. Warburg* 1922-23 καὶ Η. F. M. BROOS, «Plato and art», *Mnemosyne* 1951, σσ. 113 κ.έ. ἐπίσης R. C. LODGE, *Plato's Theory of Art*, 1953.

οὐσία, τῆς ποιήσεως ἀπὸ τῆ φιλοσοφίας, κι ὅμως βαθύτερή του μέριμνα ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ μέθεξις. Ἡ ποιητικὴ μίμηση, ἂν καὶ πάσχει ἀπὸ τὴν ὀδύνη τοῦ χωρισμοῦ καὶ τὸν κίνδυνο τῆς ἐμπλοκῆς στὴν ἀπατηλὴ φαινομενικότητα, παραμένει γιὰ τὸν φιλόσοφο-ποιητὴ μιὰ θαυμαστὴ δυνατότητα μέθεξης στὴν οὐσία ἐκκάλυψης τῆς ἀλήθειας μέσα στὴ φαινομενικότητα, ὅπως τὴν ἐκφράζει τὸ ἐντεχνο παιγνίδι τοῦ γραπτοῦ λόγου.

7. Ἦδη στὸν *Φαῖδρο*, ὅπως εἶδαμε, ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει τὸν γραπτὸ λόγο μίμηση τοῦ προφορικοῦ χρήσιμη σὰν ἓνα παιγνίδι ὑπόμνησης καὶ μάλιστα ἓνα πανέμορφο παιγνίδι. Τὸ παιγνίδι (*παιδιά*) ὅμως ἀντιτίθεται πρὸς τὴ σοβαρὴ ἐνασχόληση (*σπουδή*), ποὺ ἀποτελεῖ ἔργο τῆς διαλεκτικῆς, τοῦ ἔμψυχου προφορικοῦ λόγου. Ἡ «σπουδή», ἡ ἐνασχόληση μὲ τὸ σπουδαῖο, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ βάθος τοῦ ἐνδιάθετου λόγου καὶ τῆς ἐπικοινωνίας, μὲ τὸ ἄρρητο, ὅπως τὴ βλέπουμε στὴν *Ἐβδόμη ἐπιστολή*. Καὶ στὴν *Πολιτεία* τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ-μιμητῆ (602 d) εἶναι μιὰ παιδιὰ καὶ ὄχι σπουδή, γιὰτὶ ἀφίσταται ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Τὸ ἴδιο καὶ στὸν *Πολιτικὸν* (288 c) ὅπως καὶ στοὺς *Νόμους* (899 cd) οἱ τέχνες, ποὺ ὀνομάζουμε σήμερα καλές, χαρακτηρίζονται σὰν παιγνίδι. Ξανατίθεται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα: Ἄν αὐτὰ περὶ τὰ ὁποῖα σπουδάζουμε δὲν μποροῦν νὰ γραφοῦν σὲ λόγο κι ἂν, ὅπως λέει στὸν *Πολιτικὸν* ὁ Πλάτων (288 c), οἱ τέχνες σὰν ἓνα παιγνίδι δὲν ἐξυπηρετοῦν κανένα σοβαρὸ σκοπὸ ἀλλὰ γίνονται ἀπλῶς γιὰ εὐχαρίστηση, ποῖο εἶναι τὸ νόημα τοῦ πλατωνικοῦ γραπτοῦ λόγου σὰν μιμητικοῦ παιγνιδιοῦ; Εἶναι ἡ σχέση σπουδῆς καὶ παιδιᾶς μόνο μιὰ σχέση ἀντίθεσης; Ὅτι δὲν πρόκειται μόνο γιὰ μιὰ σχέση ἀντίθεσης ἀλλὰ καὶ γιὰ μιὰ σχέση ἀλληλοσυμπλήρωσης καὶ βαθύτερης συγγένειας ἀνάμεσα στὴ σπουδὴ καὶ τὴν παιδιὰ, τοῦτο τὸ μαρτυρεῖ ὁ Πλάτων σὲ πολλὰ χωρία τοῦ ἔργου του. Ἄν ἡ σπουδὴ, ἡ σοβαρὴ ἐνασχόληση, ἀφορᾷ τὸν χῶρο τῆς διαλεκτικῆς τῆς πλατωνικῆς παιδείας, ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ τὸν ἔμψυχο, προφορικὸν λόγο, κι ἀκόμα πιὸ βαθιὰ τὸν χῶρο τῆς ἐπαφῆς μὲ τὸ ἄρρητο ἀγαθόν, ἡ παιδιὰ ἀπλώνεται σ' ὅλο τὸν ὑπόλοιπο χῶρο, πότε σὲ σύζευξη ἢ ἐναλλαγὴ μὲ τὴ σπουδὴ, πότε σὰν συμπλήρωσή της καὶ πότε σὰν ἀναπόφευκτος τρόπος βίου, ἀφοῦ τὰ ἀνθρώπινα δὲν κρίνονται πιά σπουδῆς ἄξια. Ἔτσι αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει ὁ Πλάτων στὸν *Φαῖδρο* «παγκάλην παιδιάν», τὸ νὰ γράφει δηλ. στὴ μορφὴ τοῦ ἐντεχνου λόγου, δὲν εἶναι μόνο μιὰ ὑπόμνηση στὰ γηρατειὰ ἀλλὰ ἓνα συνεχὲς παιγνίδι, ποὺ διακρίνεται γιὰ τὴν ὑψηλὴν αἰσθητικὴ του ἀξία σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἄλλα παιγνίδια.

Ὅσο προχωρεῖ ὁ Πλάτων στὰ ἔργα τῆς ὥριμῆς του περιόδου, τόσο περισσότερο μᾶς βεβαιώνει γιὰ τὴ στενὴ συγγένεια τῆς σπουδῆς μὲ τὴν παιδιὰ καὶ τόσο περισσότερο ἐξαίρει τὴ σημασία, ποὺ ἔχει γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ ἡ παιδιὰ. Ἔτσι στὴν *Ἐκτη ἐπιστολή του* (323 d) ὀνομάζει

τὴν παιδιὰ ἀδελφὴ τῆς σπουδῆς καὶ στοὺς *Νόμους* (643 bc) βλέπει στὸ ἔργο τῆς παιδείας μιὰ σύζευξη τῆς σπουδῆς μὲ τὴν παιδιά, γιατί «τὸν ὁτιοῦν ἀγαθὸν ἄνδρα μέλλοντα ἔσεσθαι τοῦτο αὐτὸ ἐκ παίδων εὐθὺς μελετᾶν δεῖν, παίζοντά τε καὶ σπουδάζοντα ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἐκάστοις προσήκουσιν». Ὁ ἄντρας αὐτὸς θὰ φτάσει καὶ στὸν ἔρωτα τῆς ἀρετῆς παίζοντας, μαθαίνοντας ὅλα τὰ μαθήματα σὰν μιμήματα τῶν ἀληθινῶν. Τὸ σοβαρότατο ἐξ ἄλλου ἔργο τῆς νομοθετικῆς τὸ ὀνομάζει ὁ Πλάτων στοὺς *Νόμους* παιδιὰν πρεσβυτικὴν καὶ σώφρονα» (685 a), ἓνα γεροντικὸ καὶ φρόνιμο παιγνίδι καὶ στὸν *Πολιτικὸν* (300 e) χαρακτηρίζει τοὺς νόμους «μιμήματα... τῆς ἀληθείας»¹⁰. Τὸ παιγνίδι καταλαμβάνει στοὺς *Νόμους* ὅλο τὸν χῶρο τοῦ ἀνθρώπινου βίου, γιατί, ὅπως λέει ὁ Πλάτων, τὰ ἀνθρώπινα πράγματα δὲν ἀξίζουν μιὰ μεγάλη καὶ σοβαρὴ ἐνασχόληση, κι ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ τὰ σπουδάζουμε μ' ὅλη τὴ σοβαρότητα, ἂν καὶ αὐτὸ δὲν μᾶς κάνει εὐτυχεῖς. Μόνο ὁ θεὸς εἶναι ἄξιος «πάσης μακαρίου σπουδῆς» (803 bc). Ὁ ἄνθρωπος ὅμως εἶναι ἓνα κάποιο παιγνίδι στὰ χέρια τῶν θεῶν καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ καλύτερό του μέρος. Καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἴσως εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἄξιος κάποιας σπουδῆς. Ὡστόσο τὸν περισσότερο καιρὸ πρέπει νὰ τὸν ζοῦμε παίζοντας τὰ πιὸ ὁμορφα παιγνίδια θυσιάζοντας, ψέλνοντας, ὀρχούμενοι (803 ce).

Ὁ Πλάτων λοιπόν, καθὼς προχωρεῖ πρὸς τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ ἔργου του, ἐντάσσει καὶ τὶς πιὸ σοβαρὲς ἀσχολίες ὅπως εἶναι ἡ λατρεία τῶν θεῶν, ἡ νομοθετικὴ τέχνη καὶ αὐτὴ ἀκόμα ἡ θεωρία τῆς φύσης (*Τίμαιος* 59 c καὶ 69 a) στὴν κατηγορία τοῦ παιγνιδίου¹¹ καὶ τὸ μεγάλο ἔργο τῆς παιδείας τὸ ἀντικρὺζει ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς παιδείας. Τὸ παιγνίδι ἀποκτᾶ μιὰν ἰδιαίτερη ἀνθρωπολογικὴ καὶ ὄντολογικὴ σημασία, καθὼς γίνεται ὁ κατ' ἐξοχὴν χῶρος τῆς ἀνθρώπινης μιμητικῆς-ἀναπαραστατικῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὴν οὐσία τῆς ζωῆς, ποὺ ἀποτελεῖ κι αὐτὴ ἓνα παιγνίδι στὰ χέρια τῶν θεῶν. Εἶναι σὰν νὰ θέλει νὰ μᾶς πεῖ ὁ φιλόσοφος, ὅτι κι αὐτό, ποὺ ὡς τώρα θεωρούσαμε σπουδὴ, μέσα στὰ ἀνθρώπινα ὄρια εἶναι ἓνα εἶδος παιγνίου. Καταλαβαίνουμε ἐπομένως τώρα, γιατί ὁ Πλάτων ὑπαινισσόμενος τὸ ἴδιο του τὸ ἔργο θὰ ἀπευθυνθεῖ πρὸς τοὺς ἄλλους ποιητὲς λέγοντας: «Ὡ ἄριστοι τῶν ξένων, ἡμεῖς ἐσμέν τραγωδίας αὐτοὶ ποιηταὶ κατὰ δύναμιν ὅτι καλλίστης ἅμα καὶ ἀρίστης· πᾶσα οὖν ἡμῖν ἡ πολιτεία συνέστηκε μίμησις τοῦ καλλίστου καὶ ἀρίστου βίου, ὃ δὴ φαμέν ἡμεῖς γε ὄντως εἶναι τραγωδίαν τὴν ἀληθεστάτην. Ποιηταὶ μὲν οὖν ὑμεῖς, ποιηταὶ δὲ καὶ ἡμεῖς

10. Ὑπάρχει βέβαια στὸν γραπτὸ νόμο ἡ παγιότητα καὶ ἡ ἀκαμψία τοῦ γραπτοῦ λόγου ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἐκάστοτε ἀτομικὴ περίπτωση καὶ γι' αὐτὸ χρειάζεται ἡ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχοντα (*Πολιτικὸς* 294 ab).

11. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. P. FRIEDLÄNDER, *Platon, I*, Berlin 1964, σσ. 122-125 καὶ σσ. 129-131.

Η ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ, ΤΟΥ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΘΕΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

ἔσμεν τῶν αὐτῶν, ἀντίτεχνοί τε καὶ ἀνταγωνισταὶ τοῦ καλλίστου δράματος...» (Νόμοι 817 bc). Τὸ πλατωνικὸ ἔργο ὡς λόγος γραπτὸς κατατίθεται λοιπὸν ἐδῶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν δημιουργό του ὡς ἓνα ὑψηλὸ ποιητικὸ παιγνίδι, ὡς ποίηση τῆς ἀρίστης καὶ καλλίστης τραγωδίας¹².

8. Ὁ Πλάτων, ἀπ' ὅσα εἶδαμε, φαίνεται, ὅτι προβαίνει σὲ μιὰν ἐρμηνευτικὴ θεώρηση τοῦ λόγου, τοῦ προφορικοῦ, τοῦ γραπτοῦ καὶ τοῦ ἐνδιάθετου καὶ στρεφόμενος ἰδιαίτερα πρὸς τὸν γραπτὸν ἔντεχνο λόγο ἀνασκοπεῖ μεταερμηνευτικὰ τὸ ἴδιο του τὸ ἔργο. Ὁ γραπτὸς λόγος γιὰ τὸν παιδευτὴ, νομοθέτη, πολιτικό, θεωρὸ καὶ λάτρη Πλάτωνα εἶναι μιὰ «παγκάλῃ παιδιά», στὴν ὁποίαν ἀφιέρωσε ὅλη του τὴ ζωὴ γράφοντας τοὺς διαλόγους του. Καὶ παρὰ τὴν ἀλλοτριώσῃ του καὶ τὴν ἀπόστασῃ του ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, τὸν ἀναπόφευκτο χωρισμὸ τοῦ φαινομένου ἀπὸ τὴν οὐσία, τῆς ποίησης ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, ὁ λόγος αὐτὸς τείνει νὰ προσεγγίσει διαλεκτικὰ τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ οἰκοιωθεῖ παίζοντας τὸν ἄριστο βίο. Καὶ μολονότι δὲν εἶναι διαλογικὸς καὶ προσωπικὸς μιμεῖται τὸν ἔμψυχο διάλογο καὶ τὸν προσωπικὸ του χαρακτήρα. Εἶναι πάγιος κι ὅμως αὐξάνει δυναμικά, εἶναι ἐκτεθειμένος στὴν παρεξήγηση κι ὅμως ἀμύνεται, ὅσο μπορεῖ, καθὼς αὐτοσυσχετίζεται καὶ ἀναδιπλώνεται στὸν ἑαυτό του. Δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσει γιὰ τὸ ἄρρητο, παίζει ὅμως μαζί του μὲ εἰκόνες. Ὁ γραπτὸς λόγος σὰν ἔργο τέχνης εἶναι μιὰ εἰκόνα τοῦ ἀρχέτυπου λόγου, εἶναι τὸ ρητὸ ποὺ ἐμπλέκεται στὸ αἰσθητό, σημειωτικὸ παιγνίδι τῆς γραφῆς, γιὰ νὰ διερμηνεύσει ὅ,τι εἶναι ἀνθρώπινα ἐρμηνευτὸ καὶ νὰ σημάνει πέρα ἀπ' αὐτὸ ὅ,τι ἀπομένει ἀνερμήνευτο.

Κώστας ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ
(Ἀθήνα)

12. Πρὸβλ. H. G. GADAMER, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1975, σ. 150. Τὴν ἀδυναμία τοῦ γραπτοῦ λόγου ὁ Πλάτων ζητᾷ νὰ ξεπεράσει μὲ τὴ μορφὴ τῆς διαλογικῆς του ποίησης. Βλ. ἐπίσης 370 κ.έ. Ἐπίσης τοῦ ἰδίου: *Plato und die Dichter*, Berlin 1934.

DIE HERMENEUTIK DER SCHRIFTLICHEN, MÜNDLICHEN UND INNERLICHEN REDE BEI PLATON

Zusammenfassung

Im platonischen *Phaidros* behandelt Sokrates das große Thema der Kunst der Reden und insbesondere die Rede in ihrer schriftlichen Form. Die schriftliche Rede ist, nach Sokrates: (a) eine entfremdete, in Zeichen gebundene Rede, ein Abbild der lebendigen Rede, (b) sie bietet keinen Zugang zur Wahrheit sondern bleibt im Schein verfangen, (c) sie ist monologisch und unpersönlich und (d) sie ist starr und der Missdeutung ausgeliefert.

Im Gegensatz dazu ist die mündliche Rede: (a) eine echte, ursprüngliche Rede, (b) sie ist besetzt und lebendig, (c) als Dialog ist sie eine in Frage und Antwort sich bewegende, selbst verteilende und unter Personen sich entfaltende, fruchtbare Rede, und (d) sie zielt auf die dialektische Zusammenschau und ihre diairetische Unterscheidung und insofern hat sie eine ontologische und anthropognostische Relevanz.

Es gibt aber bei Platon eine dritte Form der Rede (*Siebter Brief*, 341 c-e), die innerliche, die «aus langem Zusammenleben» im tiefsten der Seele entsteht, und «nährt sich von nun an selber. «Sie ist eine Rede der Seele mit sich selbst und grenzt an das Unsagbare.

Platon öffnet, wie wir sehen, eine hermeneutische Perspektive in der Auffassung der Rede. Er erkennt die Entfremdung der schriftlichen Rede in ihrem Abstand von der mündlichen und ihre Bindung an die Zeichen und sieht die Gefahren des Mißverstehens dieser Rede. Andererseits stellt er die dialogische Gegenseitigkeit der mündlichen Rede fest, die sich transzendierend nach einem neuen gemeinsamen Sinn, ohne ihn zu erschöpfen, sucht. Die innerliche Rede zeigt, schließlich, die Grenze des Sagbaren, das «Arrheton», das den Logos der Seele ständig erleuchtet und zugleich transzendiert.

Trotzdem scheint Plato sowohl in *Phaidros* als auch in seinem *Siebten Brief* den besonderen Wert der schriftlichen Rede anzuerkennen, indem er diese Rede als ein «sehr schönes Spiel» charakterisiert. Wie aber läßt sich diese Ansicht von Platon mit seiner negativen Schätzung der schriftlichen Rede vereinbaren?

Um diese Frage zu beantworten, müssen wir die Bedeutung, die Platon dem Begriff non «Mimesis» und «Paidia» in Verbindung mit der Funktion, die er der schriftlichen Rede zuschreibt, besser verstehen. Die Kunst (Malerei, Dichtung) ist, nach Platon, Nachahmung-Mimesis — nicht des

Eidos, sondern der Abbilder des Eidos und der Dichter, verwickelt in trügerischen Spiel des Scheins, hat deshalb «die dritte Stelle von der Wahrheit» (*Staat*, 597 e). Trotzdem, obwohl Platon die herrschende Kunst seiner Zeit ablehnt, akzeptiert er eine echte Kunst als «Nachahmung des besten und schönsten Lebens», d.h. eine Kunst, die sich an das ideale Vorbild wendet und die «vernunftvolle und ruhige Wesensart, die sich immer selbst gleich bleibt» nachahmt.

Die künstlerische Schöpfung als Nachahmung des Wesens bezeichnet Platon (*Symposium*, 206 b) als «Zeugung im Schönen» und als «das kunstvollste und anmutigste Spiel» (*Sophist* 234 b).

Andererseits wird bei Platon das Spiel (Paidia) dem Ernst (Spoudé) entgegengesetzt; während die «Paidia aufs Vergnügen zielt, handelt es sich bei «Spoudé» um eine wichtige und ernsthafte Beschäftigung. Ein solches Spiel ist auch die Kunst der schriftlichen Rede. Trotzdem sieht Platon, je weiter er zu den Dialogen der letzten Periode vorschreitet, die enge Verwandtschaft zwischen Spiel und Ernst und in seinen «Gesetzen» schreibt er dem Spiel eine spezielle anthropologische und ontologische Bedeutung zu, indem er es als den Ort katexochen der mimetischen, darstellenden Kommunikation des Menschen mit dem Wesen des Lebens, das sich in Erziehung, Kunst, Theorie, Kult und Gesetzgebung ausdrückt. Das platonische Werk wird indirekt als Dichtung der besten und schönsten Tragödie angegeben (*Gesetze* 817 bc).

Indem Platon die Rede in ihrer schriftlichen, mündlichen und innerlichen Form hermeneutisch auffasst, reflektiert er über sein eigenes Werk und versucht seine eigene schriftliche Kunst der Reden metahermeneutisch im Rahmen seiner Philosophie einzuordnen. Dieses Werk, trotz seiner Entfremdung und seiner Verwicklung im Scheinbaren, befindet sich in einer dialektischen Bewegung zur Wahrheit und indem es den beseelten Dialog nachahmt, wird es zu einer persönlichen, auf sich reflektierenden Rede. Und obwohl es nicht die Möglichkeit hat über das Unsagbare zu reden, drückt es das spielend in Bildern aus. Die schriftliche Rede, wie das platonische Kunstwerk, ist ein Bild des urbildlichen Logos. Sie ist das Sagbare, das sich in das semeiotische Spiel der Schrift verwickelt, und was menschlich deutbar ist interpretiert, um darüber hinaus, was unauslegbar bleibt, anzudeuten.

Dr. K. MICHAELIDES
(Athen)